

Brokiga
samlingars bostad

FATABUREN 2007

Brokiga samlingars bostad

Brokiga samlingars bostad

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2007

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2007
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktörer Emma Palmér och Jessika Wallin
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsbild foto Peter Segemark, © Nordiska museet samt bilder ur boken
Bilder på för- och eftersättsblad Skisser från I. G. Clasons arkitektkontor. Foto Mats Landin,
© Nordiska museet

Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2007
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 5146

En samling hus

ARNE BJÖRNSTAD

var förste intendent vid Skansens kulturhistoriska avdelning under åren 1964–1989. Han har publicerat en rad böcker och artiklar om Skansens historia.

Artur Hazelius har i *Nordiska museets tjugofemårsminne* beskrivit hur hans stora samlande började 1872, hur det första resultatet visades på Drottninggatan i några små lokaler, som snabbt blev flera och hur han där lanserade en för kulturhistoriska museer ny utställningsteknik.

Förutom att visa intressanta föremål enskilt eller i grupper byggde Hazelius upp tredimensionella panoramor i form av rumsinredningar med tillhörande inventarier och befolkade av figurer i folkdräkt. Att få se alla ting och dräktpersedlar i deras naturliga sammanhang skulle ge åskådaren möjlighet att förstå deras funktion och bruk utan så långa kommentarer. Med konstnärers hjälp kunde också utomhusscener framställas. Hazelius kallade sina panoramor för »bilder ur folkets liv«.

Publikens förtjusta reaktioner visade att Hazelius bedömt saken rätt. Nordiska museet deltog med sina panoramor i världsutställningen i Paris 1878 och det blev en medaljerad succé som befäste den nya utställningsmetodens användbarhet. Men Hazelius ville gå ännu ett steg. I museets årsredogörelse för 1891–92 skriver han att arbetet med interiörerna successivt

lett honom till en övertygelse »att man om möjligt borde söka framställa även hela byggnader, som kunde anses typiska för de nordiska landen under olika tider«. Planen till ett dylikt friluftsmuseum hade museets styresman länge närt. Så inköptes redan år 1885 högstugan i Mora för flyttning till Stockholm, »många andra förberedande åtgärder, för vilka det bleve för vidlyftigt att här närmare redogöra, att förtiga«.

Moragården ingick i den lilla samling hus som var Skansen på öppningsdagen den 11 oktober 1891. Foto Marie Andersson, © Skansen.

Hackstugan från Orsa
och Oktorpsgården från
Oktorps by i Slöinge
socken i mellersta
Halland. Foto Marie
Andersson, © Skansen.

Stora planer för små hus

1890 hade greve Walther von Hallwyl köpt Framnäs på Djurgården och skänkt det till Hazelius, förmodligen på en önskan av honom. Hur Hazelius föreställt sig kunna använda denna lilla halvö för att bygga ett friluftsmuseum har han inte avslöjat i skrift, men hans talande om saken föranledde arkitekten Ferdinand Boberg att göra en etsning, där han komponerade in Fatburen från Björkvik, Ornässtugan och stavkyrkan från Borgund på ett snöhöljt Framnäs. Längre kom inte det projektet. Hazelius insåg att Framnäs var för litet för hans stora planer och så köpte han istället den första markbiten uppe på Skansen. Dit gick han med museets rustmästare, Frans Oscar Holmström, som har berättat om besöket.

Holmström fick gå först och sparka väg i snön för Hazelius, som sa: »Här skall vi ha Morastugan, här Blekingestugan och här Bollnässtugan.« Det tycks ha varit så planeringen av området gick till. Ingen gjorde några kartor över den tillgängliga terrängen som underlag för beslut om hur platsen skulle disponeras. Hazelius bestämde enväldigt på plats vad som skulle göras, var hus skulle stå, var vägar skulle dras och var träd och buskar skulle planteras. Kartor ritades efteråt. Inte för planeringens skull utan för att besökarna skulle hitta inom området och förstå vad de borde titta på.

»Jag har aldrig utarbetat några teorier. Det ena uppslaget har givit det andra, nya idéer ha sprungit fram och nya planer uppgjorts allt efter som samlingarna ökats«, sa Hazelius i slutet av sitt liv till journalisten Johan Levart, som skrev en bok om honom. Typiskt är att han aldrig i förväg satte sina planer på papper utan höll dem i huvudet. Däremot talade han gärna om dem, särskilt med tidningsfolk som spred idéerna i blad och

böcker. Därför finner man i Stockholms Dagblad den 15 mars 1891, halvåret innan Skansens öppnande, en lång artikel där Hazelius också beskriver vad han tänkte göra:

Där borta lägga vi forntidens mossbelupna minnesmärken, stenålderns, bronsålderns och järnålderns gravar. Och, säger han vidare, här reda vi plats åt lapparne och närbesläktade ark-tiska folk, åt fjällappens kåta och åt hans njalla, den på ändan av en hög påle uppförda vishusboden, åt fiskarlappens jordgam-me och åt befryndade lappstammars bostäder av olika typer«.

De forskningsresor som innevarande vår företagas i Lapp-

markerne av jägmästarna Samzelius och Nordlund, avse bland annat att förbereda förverkligandet av den plan som hr Hazelius i det avseendet upp-gjort för museets utvidgande.

Men det är icke nog med lappföremål här uppe. Det skall också läggas ett finskt pörte, ett isländskt jordhus, en småländsk backstuga och en stenstuga från Blekinge. Längre fram på högslätten skola vi få se en ryggsstuga från Mora i Dalarna med sin höga kronprydda skorsten och framför denna en väldig majstång, så pyntad så som seden var i Dalbygderne. Stugan har länge väntat att få föras hit, ty hr Hazelius inköpte henne för flere år sedan. Likadant är förhållandet med en

Teckning av C. Palm i
tidningen *Svea* 1891.
Nordiska museet.

liten stuga från Orsa, vilken skall läggas bredvid den förra.

Det är att förmoda, det hr Hazelius icke låter stugorna vara obefolkade. I Orsastugan t.ex. skola vi nog komma att få se några Orsakarlar med de vackra, något insjunkna anletsdragen, och de skola utan tvivel hacka på sina slipstenar, obekymrade om den slipstenslungsot, som nästan säkert väntar dem.

Men dr Hazelius lovar oss också en målerisk småländsk eller blekingsk högstuga med de intill henne stötande loft-husen ... Doktor Hazelius hoppas, att redan nu i vår kunna uppföra en sådan stuga. Jag söker hennes mecenat, sade han till oss med sitt vanliga förtröstansfulla småleende och tillade: Finner jag honom inte, får jag själv bära bördan, men upp måste stugan.

Nere vid dammen skall doktor Hazelius lägga gamla ekstockar och både »someskepp« och »bolmeskepp«, båtar från Sommen och Bolmen, invid ett båthus av den för Sommen egendomliga modellen. Icke heller kolarkojor skola saknas, halvt gömda där borta i skogsbrynet.

På andra sidan skola norska stabburar resa sig och bredvid dem skall man få skåda den präktiga fatburn från Björkvik, ifall Framnäs ej kan rymma honom. Över skogstopparna skola klockstaplar av sällsamma former höja sina spiror, och ärevärdiga milstolpar ända från Karl den elftes tid skola stå här och där vid vägarna.

Kanske, tillade dr Hazelius, sedan han skildrat allt detta, skall hela verket krönas med en stolt medeltidsborg, som jag vill lägga på den högsta punkten. Riddare och svenner skola där träffas i sina måleriska dräkter ...

Hazelius lever här upp till sin maxim – vi äro ett litet folk, men vi böra tänka stort! I förhållande till vårens storslagna vyer i Stockholms Dagblad kan höstens verklighet te sig blygsam när Skansen öppnade den 11 oktober 1891. Där fanns då Morastugan, Hackstugan från Orsa, Kyrkhultsstugan från Blekinge, stenstugan från Blekinge, ett lappläger och två kolarkojor. Inte så mycket, men den lilla samlingen hus var en nyhet som togs väl emot och bakom den låg många års förberedelser.

Utvalda objekt

Hazelius sedan ungdomen företagna vandringar och resor i snart sagt hela landet var säkert den viktigaste förberedelsen. Han hade en helt osedvanlig egen kännedom om hur landet var beskaffat och bebott och han hade på sitt systematiska sätt byggt upp ett väldigt kontaktnät genom att alltid anteckna namn och adresser på dem han träffade och genom sin sympatiska framtoning gjorde till kommande hjälpare och medarbetare.

När han startat sitt museum och sände sina amanuenser och andra på uppdrag ute i landet kunde han nästan alltid låta dem repliera på personer ute i orterna som han tidigare lärt känna och som var villiga att bistå i det fosterländska uppdraget. Samlandets högstämt fosterländska karaktär betonades starkt av Hazelius. Det fick uppenbarligen försvara de uppoffringar som säljare eller givare av åtrådda objekt fick vidkännas i förhandlingar med museet. Hazelius hade en stark position i sådana sammanhang eftersom hans egen asketiska livsföring var välkänd.

De hus som visades vid Skansens öppnande hade han själv valt ut och köpt och för det samiska lägret hade forsknings- och inköpsresor gjorts av de två jägmästarna Samzelius och Nordlund,

som sammanlagt färdades ca 350 mil efter häst, efter ren eller på skidor för att skaffa kunskap och föremål till det planerade lägret och en utställning som gjordes i Skansens vaktstuga.

Vid flyttningen av Kyrkhultsstugan anlätades bland annat konstnären Måns Jönsson, känd som förebild till Olle Montanus i Strindbergs Röda rummet. Han gjorde uppmättningsritningar före flyttningen. För nedtagning och återuppsättning anlätades

Ett kolorerat fotografi av Moragården på Skansen vid sekelskiftet 1900 utstrålar en viss nybyggaranda trots de ålderdomliga husen. Foto Axel Lindahl, Nordiska museet.

Syrenerna blommar
vid Kyrkhultsstugan
1933. Foto J. Rydberg,
Nordiska museet.

i samtliga fall yrkesfolk från husens hembygd. På Skansen hade man ännu inte anställt någon egen yrkespersonal för husbyggnad utan endast för mark-, väg- och trädgårdsarbeten samt byggande av djurburar.

Organisation och kommunikation

När Skansen väl var invigt hade Hazelius redan funnit att det förvärvade området var otillräckligt och innan året var slut hade han överenskommit med ägaren till den stora »Belvederen«

med tillhörande mark att köpa denna för 100 000 kronor att betalas på tio år i rater om 10 000 kronor. Det var som vanligt pengar han inte hade, men ansåg nödvändiga att skaffa. Med sin oemotståndliga tiggarförmåga lyckades han på kort tid övertala 110 personer att under vart och ett av de kommande tio åren bidra med 100 kronor. De tio extra personerna ansåg han med nykter förtänksamhet nödvändiga ifall några donatorer skulle falla ifrån under avbetalningstiden.

När Hazelius köpt marken med tornet, som han döpte till Bredablick, flyttade han själv från sin bostad på Drottninggatan och in i ett rum i Bredablicks bottenvåning. Då hade han lättare att dirigera Skansens fortsatta utbyggnad. Samtidigt skötte han museets övriga angelägenheter genom sitt utomordentliga lappsystem. Han hade lappar i storlek ungefär som ett A5 delat mitt i tu på längden. På buntar av sådana lät han trycka sina medarbetares namn, ett namn på var lapp. Sådana lappar stod på hans skrivbord. När han ville någon något tog han vederbörandes lapp och skrev vad han ville. Sedan fick en kulla ta lappen till adressaten som hade att svara och återbörda lappen till Hazelius. Det var det främsta interna kommunikationssystemet som användes på Hazelius tid. En telefon installerades visserligen på Skansen och en i museet 1892 men användes framför allt av Hazelius för externa samtal med donatorer och andra betydelsefulla personer.

1890 bestod personalen vid museet på Drottninggatan och Framnäs av 7 ordinarie och 12 extra ordinarie amanuenser, 1 rustmästare och 11 tjänare, alltså 31 personer förutom styresmannen. 1892 hade antalet genom Skansens tillkomst ökat med 33 personer av vilka de flesta var sysselsatta med stängsel- och markarbeten.

Bredablick 1898.
Foto Axel Lindahl,
Nordiska museet.

Sigrid Millrath.
Foto Anna Edlund,
Nordiska museet.

Artur Hazelius.
Foto Joh. Jaeger,
Nordiska museet.

När Hazelius flyttade in på Skansen anställde han också sin första amanuens i friluftsmuseet, den 20-åriga Sigrid Millrath. Hon var dotter till en av Hazelius vänner, löjtnanten Carl Gustaf Millrath. Han hade i unga år tidvis bott hos sin chef, Artur Hazelius far, generalen Johan August Hazelius. Sigrid kom snabbt in i rollen som medhjälpare på Skansen och brukade av Hazelius presenteras som »min lilla högra hand«. Hon fick bära en stor del av bördan vid organiserandet av Skansens fester som betydde mycket i den ständiga jakten på pengar till verksamheten. Hon gifte sig 1904 med chefen för Skansens zoologiska avdelning, Alarik Behm, och slutade sin anställning på Skansen, men bodde där som gift och skrev så småningom utkast till memoarer. De blev liggande hos familjen, men kunde ges ut 1993.

Sigrid berättar hur Hazelius arbetsdagar brukade gestalta sig på Skansen då han bodde på övervåningen i Gula huset, där det då fanns också ett kök och ett rum för hushållerskan Ida. I bottenvåningen var köket och två rum upplåtna åt ett antal av kullorna att bo i. De övriga rummen användes av klädkammaren för reparation av dräkter åt medverkande vid de olika festerna, men till helgerna skulle rummen vara fria för på söndagarna var sonen Gunnar hemma från studierna i Uppsala.

Hazelius började sin dag med en kaffefrukost. Efter den stod han vid taffeln med dess gröna kläde och läste dagens tidningar innan han började skriva sina orderlappar. Alltefter de blev klara fick Ida springa med dem till Vaktstugan, där Sigrid tog emot dem för vidare befordran alltefter ärendets art – per telefon, per tillkallad kulla eller genom att gå själv. Efter genomförd order skulle lappen tillbaka till Hazelius med påskrift »Exp«.

Vid tolvtiden gick Hazelius ut med paraplyet i rockfickan och såg på alla pågående arbeten. Sigrid berättar:

Han stakade ut vägar. Nu sattes pinnar ut för nya stugor eller djurburar. Nu ordnades stenkullen och bekläddes med mossor, allt under vänligt samspråk med fader Aron som var hans sten-sprängarbas. Allt ville han vara med om. Ofta kom en vakt springande ner till vaktstugan. Doktorn väntar fröken genast vid paraplyet. [Utsikten mot Djurgårdsbrunnsviken.] Nu skall lilla fröken få se hur vackert här blir, var hans vänliga hälsning. Först vid tre-fyrtiden kom doktorn in i vaktstugan och då började alla telefoneringar till höger och vänster som han brukade säga.

Artur Hazelius arbetsrum på Skansen 1901. Vid fönstret syns lapparna som användes i det interna kommunikationssystemet. Foto Hèléne Edlund, Nordiska museet.

Skansen. Kullorna dricker kaffe. Från vänster Krans Karin, Djos Kerstin, Svarvar Anna, Blecko Kerstin, Buller mor, Hållams Kerstin, Gjers Kerstin. Två flickor längst fram ej namngivna. Foto Sven Åsberg, Nordiska museet.

I timtal var jag den förmedlande länken mellan doktorn och herr eller fru x. Det tröttade honom mindre att låta mig hastigt dra ut kontentan av vederbörandes samtal än att själv behöva stå och lyssna i telefon. Hans tilltagande nervsmärtor i ansiktet tvingade honom att skona sig så mycket som möjligt.

Vid 6-tiden gick han hem för att äta middag. Efter den läste han kvällstidningar och tog sedan en promenad runt Skansen före kvällspasset i Vaktstugan, som ofta kunde räcka till midnatt.

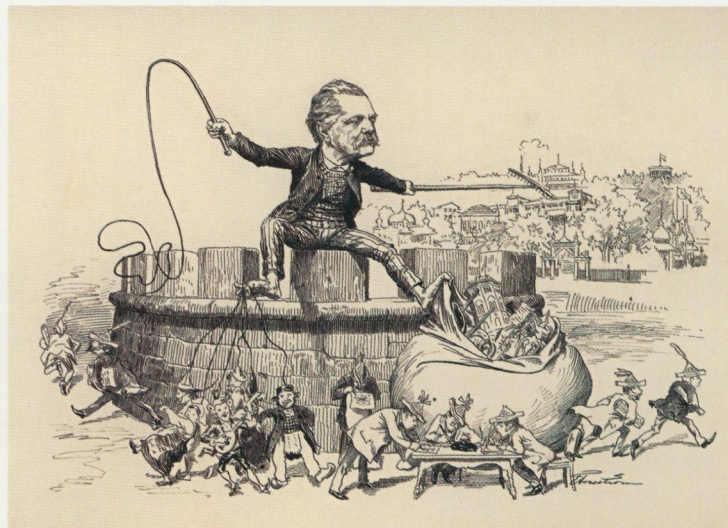
Kullorna Gjärs
Kerstin, Onils
Maria, Björk Brita,
Kaj Karin. Foto
Hélène Edlund,
Nordiska museet.

Planer på ett större hus

Under Skansens födelseid pågick det andra stora projekt som startat på allvar 1888 – grundläggningen av Nordiska museets nya byggnad vid Lejonslätten efter Isak Gustaf Clasons ritningar. 1893 kunde man börja mura väggarna och 1897 stod ungefär halva huset så färdigt att det med tillfälliga påbyggnader i södra halvan kunde hysa delar av 1897 års stora Konst- och Industriutställning. Hazelius hade räknat ut att han genom en sådan utlåning skulle få hjälp med en del av byggkostnaderna.

På Skansen kunde Hazelius ge skiftande besked om museets framtida inriktning, men det var då alltid muntliga besked och

Tecknaren Edvard
Forsström är nog den
som gjort den bästa
ordlösa beskrivningen av
Artur Hazelius rastlösa
verksamhet. *Söndags-
Nisse* den 10 juni 1894.
Nordiska museet.

förmodligen beroende av hans humör vid varje tillfälle och kanske också vem som ställde frågan till honom. När Sagaliden plötsligt skulle upplåtas till ett akvarium och terrarium så frågade Sigrid Millrath honom ifall inte museet borde köpa alla Christian Hammers högreståndsmöbler som då stod i huset. »Nej nej mitt museum här skall uteslutande vara ett allmogemuseum. Inga herrskapsmöbler«, sa Hazelius, men tillade i nästa ögonblick: »Någon gång i framtiden – kanske Torpa i Västergötland.« Tanken på ett medeltida slott framskyntade flera gånger, men i den fortsatta praktiken härskade avgjort bondeståndet med Oktorpsgården från Halland som förnämsta exponent. Det är den första kompletta gård som Hazelius flyttade till Skansen – med alla husen och nästan alla inventarier. Med det förvärvet satte Hazelius ett riktmärke för hur den fortsatta utbyggnaden borde ske.